

בירור ונאמנות בכשרות

הרב יצחק דביר

לעומת הלכות רבות בהן כללי ההכרעה כתובים וברורים, בדיני כשרות רבים עושים דין לעצמם: לעיתים מחמירים לכתחילה לאכול דווקא מאכלים המושגחים בהשגחה מסוימת, אך בשעת הצורך מקילים לעצמם לאכול גם מהמושגחים בהשגחות אחרות. לעיתים מבררים עם המשגיח על טיב הכשרות, ולעיתים מסתפקים באמירתו של בעל הבית.

התשתית ההלכתית העומדת בבסיס ההכרעות האישיות הנ"ל מסתמכת על הכלל שבידנו ש'עד אחד נאמן באיסורים', כלל זה נתפס על ידי רבים כביכול כאישור הלכתי לסמוך על כל גוף או אדם המעיד שהמאכל הוא כשר, וממילא כל הקפדה על כשרות מסוימת, או בירור הכשרות עם המשגיח – אינן אלא כהידור שניתן להקל בו בשעת הצורך ולעמוד על שורת הדין.

אמנם למען האמת דיני הנאמנות בכשרות מורכבים יותר, ובמהלך הדורות נכתבו מאות תשובות של הראשונים המבררות ונותנות כללים מסודרים ומחייבים מתי אפשר לסמוך על נאמנותו של המעיד על כשרות המאכל.

א. נאמנותו של בעל העסק

כאמור לעיל, הכלל שבידינו הוא ש'עד אחד נאמן באיסורים'. גם אדם שאינו נאמן לעדות בבית דין (כגון רשע, קרוב או נוגע), הרי הוא נאמן באיסורים, משום שאיננו זקוקים בזה לגדרי עדות! לכן כתב הרמב"ם (שחיטה י, יד):

כל טבח שהוא יודע הטריפות האלו והרי הוא בחזקת כשרות מותר לו לשחוט ולבדוק לעצמו ולמכור ואין בזה חשש, שעד אחד נאמן באיסורין בין יש לו הנייה בעדותו בין אין לו הנייה בעדותו²...

1. עיין בחקרי לב יו"ד קצב שהאריך בכך, ועיין קצה"ח מו יז שהסביר שפסול רשע אינו מחשש שמשקר, אלא משום שגזרה התורה שאינו נאמן לעדות, ולענין איסורים איננו צריכים עדות. ועיין בגליון מהרש"א על קכ"ז ג', ק"ו שהתיר גם בפסול נוגע וכן בשאר קרובים, ועיין בשערי יושר ו' ח שהביא ראיות מראשונים רבים שאין פסול במעיד על עצמו.

2. עיין להלן שמצינו מקרים חריגים שכאשר ישנה הנאה אינו נאמן בכך.

אם כן, סתם אדם נאמן על דבריו אפילו כאשר יש לו טובת הנאה מכך, ואיננו חוששים שמא שיקר כדי להרוויח. לפי זה לכאורה כל בעל עסק (שומר מצוות, כדלהלן) יהיה נאמן על ממכרו ואין צורך בהעמדת השגחת כשרות על גביו.

1. האם כל בעל עסק נאמן?

במהלך הדורות מצאנו כמה מקרים שבהם ראו חכמים שמצב הכשרות פרוץ, והפקיעו את נאמנותם של אנשים שאינם מוחזקים בכשרות. הדוגמא הראשונה לכך היא שגזרו חכמים שרק אנשים שהוחזקו כנאמנים יאמנו על הפרשת תרומות ומעשרות, אך עמי ארצות אינם נאמנים גם כאשר מעידים שהפרישו תרומות ומעשרות. הטעם לגזירה זו מובא בגמרא במסכת סוטה (מח):

לפי ששלח בכל גבול ישראל וראה שאין מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד....
עמד והתקין להם: הלוקח פירות מעם הארץ יפריש מהן מעשר ראשון ומעשר שני...

בגמרא בעבודה זרה (לט): מובאת גזירה נוספת:

אין לוקחין ימ"ח מח"ג (אלו ראשי תיבות של המוצרים דלהלן) בסוריא. לא יין ולא מורייס ולא חלב ולא מלח סלקונדרית ולא חילתית ולא גבינה אלא מן המומחה.

רבים מן הראשונים³ הבינו שגמרא זו מדברת על גזירה מקומית שנגזרה על חנווני סוריא, שהיו רגילים למכור מאכלי איסור, והפקיעו מהם חכמים את נאמנותם, אך למוכרים במקומות אחרים יש להאמין כל עוד לא הוחזקו כחשודים בוודאות.

לעומת זאת הרמב"ם (מאכלות אסורות יא, כה) הבין שהגמרא מחדשת גזירה כללית המפקיעה את נאמנותם של כל המוכרים שלא הוחזקו בכשרות, וזו לשונו:

בזמן שהיתה ארץ ישראל כולה לישראל היו לוקחין היין מכל אדם מישראל ואין חוששין לו, ובחוצה לארץ לא היו לוקחין אלא מאדם שהוחזק בכשרות, ובזמן הזה אין לוקחין יין בכל מקום אלא מאדם שהוחזק בכשרות...

3. כן דעת רש"י שם, וכן הריטב"א, המאירי, הר"ן והרא"ה שם. וכן דעת הראב"ד מאכלות אסורות יא, כה.

בטעמו של הרמב"ם נחלקו הפוסקים:

א. מהחתם סופר (אבהע"ז קמו) משמע שאחר החורבן היתה 'ירידת הדורות' וכבר אי אפשר לומר שמסתמא כולם נאמנים, אלא רק מי שהוחזק כנאמן.⁴

ב. בערוך השולחן (יו"ד קיט, ד) כתב: "וטעמו של הרמב"ם נראה דאע"ג דהתורה האמינתו לכל אחד מישראל על האיסורים מ"מ חנוני קבוע שמוכר תמיד בכל עת ובכל שעה שאני זהו מורה התיירא". לדבריו חכמים ראו שנפרצה נאמנות המוכרים המתעסקים בכך כל היום וליבם גס בנושא הכשרות, ולכן גזרו לקנות ממוכרים שהוחזקו בנאמנות בלבד.

ג. הנצי"ב בשו"ת משיב דבר (ח"ב, ז) מסביר שחכמים הבדילו בין אחריות על כשרות פרטית לכשרות של מערכת ציבורית: "ומזה הטעם כתב הגהת הרמ"א (סי' קי"ט ס"א) בשם הרמב"ם דאין קונין יין וכדומה ממי שאינו מוחזק בכשרות, אף ע"ג שמותר לאכול בביתו מכל מקום ברבים בעינין שיהא מוחזק בכשרות, מטעם שלא רבים יחכמו לדקדק אחריו אם יאה דבר שיהא מקום לחשוד".

למעשה כתב השולחן ערוך (יו"ד קיט א):

החשוד לאכול דברים האסורים... אין לסמוך עליו בהם.

רבים⁵ הבינו מדבריו שדווקא על 'החשוד' אין לסמוך, והוא אינו פוסק כרמב"ם שאין לקנות מכל אדם עד שתוחזק נאמנותו.⁶ אך לעומת זאת הרמ"א העיר על השלחן ערוך וכתב:

הגה: וי"א אפילו ממי שאינו חשוד, רק שאין מכירין אותו שהוא מוחזק בכשרות, אסור לקנות ממנו יין או שאר דברים⁷ שיש לחוש לאיסור.

4. כך משמע מדבריו שהשווה זאת לדיני עדויות אחרות. לדבריו קשה שהרי הרמב"ם במפורש לא חלק על דברי הגמרא שכתבה שגם בזמנינו אדם בתוך ביתו נאמן. בשו"ת יהודה יעלה (חלק ב, טז) הבין שמחמת ירידת הדורות אסר הרמב"ם את קניית המוצרים מאדם שאינו נאמן לכתחילה, אך בדיעבד לא בטלה נאמנותו, לדבריו אפשר להסביר את החת"ס שלכן בתוך ביתו נאמן משום שאין למתארח אפשרות אחרת לקנות ממקום אחר והוי כדיעבד.

5. ש"ך שם ס"ק א, הלבוש שם ס"ק א, פר"ח שם ס"ק א'.

6. אמנם יש שהבינו שאף השלחן ערוך מודה לדברי הרמב"ם, אלא שהשלחן ערוך מדבר על אכילה בביתו, ובזה גם לשיטת הרמב"ם כל מי שלא הוחזק לחשוד נאמן; חכמת אדם עא ב, וכן הסכים גם בערוה"ש שם ס"ק ז, ובפרי תואר שם ס"ק א.

7. מדברי הרמ"א משמע שנאסרה קניית כל הדברים, ולא רק הדברים שהוזכרו בגמרא, וכן משמע מטעמם של המשיב דבר וערוה"ש דלעיל, וכן משמע מהמג"א או"ח לח שהרחיב זאת לענין נאמנות

הרמ"א אמנם הביא את דברי הרמב"ם כ'יש אומרים' (ובדרכי משה כתב שהמנהג אינו כדבריו⁸) אך למעשה הבינו רוב הפוסקים שכך פסק למעשה⁹, ואין לסמוך אלא על אדם המוחזק בכשרות.

בערוך השולחן (יו"ד קיט, א) הסביר מהם הקריטריונים לאדם המוחזק בכשרות: "אין הכוונה שיהיה ירא אלהים מרבים או חסיד וצדיק, אלא כל שמתנהג ע"פ דת ישראל מניח טלית ותפילין ומתפלל ג' פעמים בכל יום ונוטל ידיו לאכילה ומנהיג את בני ביתו בכשרות דת תורתנו הקדושה זה נקרא מוחזק בכשרות..."

ובשלחן ערוך הרב (שחיטה א, ב) כתב:

"צריך לדרוש ולחקור עליו אם הוא אדם כשר ודרכיו מתוקנים ויראת ה' על פניו וגם שיהיה יודע ללמוד ולהבין בעצמו בגמרא ובפרש"י שאז יש לו לב להזהר כמו שאמרו רז"ל אין בור ירא חטא ואיכא מאן דאמר בגמרא שאם קרא ושנה ולא שמש תלמיד חכמים דהיינו ללמוד הגמרא הרי זה בור".

2. הצורך במשיח לכל הדעות

על פי האמור לכאורה הצורך בהשגחת כשרות חיצונית נתון במחלוקת הפוסקים: לשיטת הרמ"א אין אפשרות להאמין לבעל עסק כאשר הוא אינו מכירו באופן אישי ויודע שהוא מוחזק כנאמן (כמובן שלא מספיק לראות שיש לו כיפה על הראש, אלא צריך להכיר שמתנהג ומחנך עפ"י דת ישראל, ולכן צריך להעמיד על גביו משגיח כשרות שנבדק ונאמן בכך. לעומת זאת לדעת השולחן ערוך לכאורה אין צורך במשגיח כשרות ובעל העסק עצמו נאמן על ממכרו (כאשר הוא אינו חשוד על אכילת מאכלים שאינם כשרים וכדלהלן).

אלא שלמעשה לכל הדעות ישנם כמה סייגים המחייבים השגחת כשרות חיצונית:

א. הרדב"ז הקשה (מאכלות אסורות יא, כה) לדעת הסומכים על נאמנות כל אדם, מדוע גזרו חכמים שלא יהיו עמי הארץ נאמנים על תרומות ומעשרות, ותרץ "שלא נחשדו עמי הארץ למכור אלא דבר שהם חושבין שהוא מותר, כגון דמאי

על תפילין. אך הרדב"ז (על הרמב"ם שם) כתב שדווקא מוצרים אלו הוחזקו כקלים בעיניהם ונחשדו עליהם, וכן משמע קצת ממרכבת המשנה שם, וכן התוס' יו"ט דמאי פ"ד מ"ה.

8. ולכן בש"ך הבין שלמעשה פסק כראב"ד.

9. ט"ז שם ס"ק א, הגר"א ס"ק יח, פרי תואר ס"ק א' (והבין שכן דעת השו"ע ג"כ), ערוה"ש ס"ק ח, חכ"א עא ב, המג"א אוח לח יג (אך עיין במחצה"ש שם שהבין שהמג"א פסק כש"ך, שרק במקום שדינו מרובים אסור), וכן במשנ"ב לח ד, וכן הבין בשו"ת משיב דבר ח"ב ז.

אבל דבר שהוא אסור לכל מן הדין לא נחשדו עליו¹⁰. כשרות בבית עסק היא נושא מסובך הכולל פרטים רבים, המחייבים בקיאות וידע רב, עדכון בנכחי הכשרות, והתמקצעות בתחום זה. לכן גם לשיטות הסוברות שכל אדם נאמן בכך, יש לחשוש שהוא אינו משקר במזיד, אלא אינו מודע לכל ההלכות, עדכונים הכשרות והשלכותיהם למעשה, לכן יש צורך בהעמדת משגיח שלמד והתמקצע בדבר זה¹¹.

ב. הש"ך (ס"ק א) מעיר שהשלחן ערוך עצמו בהלכות שחיטה (יו"ד א, א) פסק כדברי הרמב"ם שאין כל אדם נאמן לשחוט אלא רק המוחזק כנאמן, הש"ך מסביר שהשולחן ערוך מודה לדברי הרמב"ם לענין שחיטה משום ש'דיני שחיטות מרובים, ובקל יכול לעשות שהייה או דרסה או שאר פסולים'. לפי דברי הש"ך בבתי עסק המוכרים בשר ועופות גם לשיטת השולחן ערוך אין להאמין אלא למי שמוחזק לנאמן, אך מלבד זאת מאחר וגם הכשרות בבתי עסק אחרים מורכבת מפרטי דינים רבים יש לסמוך על אדם שהוחזק כנאמן בלבד.

ג. בערוך השולחן (א, י) הסביר שהשלחן ערוך חייב בשחיטה אדם נאמן דווקא כאשר השוחט הוא זה שמוכר את הבשר, משום שכאשר מי שהכין את המאכל הוא זה שמוכר אותו יש לנו חשש רב שגם אם הדבר אינו כשר הוא ישווק אותו ככשר כדי לא להפסיד פרנסתו, ואילו מה שפסק השו"ע שניתן להאמין לכל מוכר, משום שהוא אינו מייצר את הדבר וביכולתו לקנות ולמכור מוצרים כשרים. לשיטתו אם כן גם לשיטת השולחן ערוך במסעדות, מאפיות וכדומה אין לברר לא אצל מי שהוחזק בכשרות¹².

ד. בשולחן ערוך הרב (שחיטה קו"א ב) כתב שהסיבה שהחמיר השלחן ערוך דווקא כאשר הוא מייצר את הדבר בעצמו, משום שכאשר הדבר מיוצר על ידי אחר יחשוש המוכר להציג את המוצר ככשר אם אינו כזה, שהרי היצרן יודע את האמת ושקריו יכול להתגלות, אך כאשר הוא מייצר את המוצר כל הנתונים נמצאים בידו והוא אינו חושש לשקר. יתכן שלהבנתו כאשר ישנו משגיח על

10. כך תרץ גם בערוה"ש שם ס"ק ב. וכן הסביר בחזו"א דמאי י, ו. וכן יישב במטה יהונתן קיט א' את הקושיא מהשו"ע שבהלכות שחיטה דלהלן.

11. ובכל מקרה יש צורך בהעמדת משגיח כדי שיהא נאמן על תרומות ומעשרות, עיין בחזון איש שביעית י או ז ואילך שהסתפק מי נחשב כנאמן לענין תרומות ומעשרות בימינו.

12. בערוה"ש שם היקל גם לדעת הרמ"א באיסורי דאורייתא, שבזה אין לחשוד שימכור לו, ורק כאשר שוחט ומוכר בעצמו יש לחשוד בו. אך בסימן קיט, ט כתב שבימינו בעוונותינו אין לסמוך על סברא זו, שלא מירתתי מאיסורא דאורייתא וגם בזה יש חשש שיכשילו את הרבים.

המקום היודע גם הוא האם המאכל כשר – נאמן בעל הבית להעיד גם הוא על כשרות המאכל.

ה. הנצי"ב בשו"ת משיב דבר (שם) כתב שגם הראשונים הסוברים שכל אדם נאמן לא כתבו כן אלא "במושכר מאיזה יחיד", אבל במערכת קבועה וציבורית גם הם מודים שיש להעמיד השגחה נאמנת שתוודא את הכשרות המוצעת לרבים.

ו. לעיתים בעל העסק אינו שומר תורה ומצוות, והוא אינו נאמן על הכשרות¹³, ובמקרים אלו בוודאי יש צורך במשגיח חיצוני גם לשיטת השולחן ערוך.

בדורות האחרונים נתקבע במנהג ישראל שרב המקום משגיח על כשרות ונאמנות העסק, וכך מעיד ערוך השולחן (ק"ט, ט):

"וכן המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל כשאחד שאין מכירים אותו שהוא מוחזק בכשרות הביא יין או גבינה או חמאה או קמח פסח או כרשעות יבשות או בשר מעושן וכיוצא בדברים אלו מביא עימו כתב הכשר מרב היושב על כסא הוראה וביחוד בזמן הזה שרבתה הפריצות והמינות אסור ליקח מאדם שאין מכירים אותו בלא כתב הכשר"

בספר בית הלל¹⁴ (סו"ס ס"ה) כתב שאפילו מאדם נאמן בכשרות אין לקנות בלא השגחה:

"ומזה יראה שתקנו בפנקס המדינה שלא ליקח שום דבר מאכל או יין אלא אם כן שיש בידו כתוב וחתום מאיזה אב"ד שנעשה בהכשר שקורין 'כשר', ואף אם הוא מחוזק בכשרות, משום לא פלוג...".

כך גם קבעה כנסת ישראל בחוק אונאה בכשרות: "בעל בית אוכל לא יציג בכתב את בית האוכל ככשר, אלא אם כן ניתנה לו תעודת הכשר".

למעשה: כאשר יש משגיח כשרות הממונה על המקום, הברור על כשרות המקום יכול להיעשות גם מול בעל הבית כאשר הוא 'מוחזק בכשרות', דהיינו שמכירו באופן אישי שהוא שומר תורה ומצוות באופן אדוק, וההלכה חשובה לו. ולשיטת השולחן ערוך כאשר יש משגיח אפשר להאמין גם לבעל בית שאינו 'מוחזק בכשרות'.

13. שו"ע יו"ד ק"ט, א.

14. והעתיקו דבריו בבית לחם יהודה קי"ט ס"ק א, ובדרכ"ת ס"ק ז.

ב. נאמנות אדם שאינו מקפיד במצוות¹⁵

לדעת השולחן ערוך שלא רק אדם ש'מוחזק בכשרות' נאמן, יש לברר האם אפשר להאמין גם לבעל עסק שאינו שומר תורה ומצוות. שאלה זו יש לברר גם לדעת הרמ"א, כאשר רוצים לברר את הכשרות אצל אחד הפועלים שאינו שומר מצוות.

המשנה במסכת בכורות (ל, א) כותבת "זה הכלל החשוד על דבר לא דנו ולא מעידו", כלומר אדם אינו נאמן להעיד על דבר שהוא כשר, כאשר הוא עצמו חשוד שאינו מקפיד על שמירת האיסור עליו הוא מעיד. הטעם לכך מובא במשנה במסכת דמאי (ב, ב) ש"על עצמו אינו נאמן כיצד יהא נאמן על של אחרים?".

בגמרא מובאת מחלוקת תנאים האם אינו נאמן דווקא בדבר האיסור שבו אנו חושדים שהוא אינו מקפיד, או שמאחר שראינו שהוא מזלזל באיסורים הוא אינו נאמן על כל האיסורים. למעשה פסק הרמב"ם (מטמאי משכב ומושב י, ט):

עם הארץ שקיבל עליו דברי חברות ונחשד לדבר אחד אינו חשוד אלא לאותו דבר, וכל החשוד לחמור נחשד על הקל, לקל לא נחשד לחמור.

כלומר, כאשר אדם נחשד על עבירה קלה אין להסיק מכך שמזלזל הוא בכל העבירות אלא בזו בלבד, ולכן אינו נאמן בעבירה זו בלבד, אך אדם החשוד שאינו מקפיד על האיסורים החמורים שבתורה אנו רואים שמזלזל הוא בתורה כולה ואינו נאמן לגבי כל המצוות, וכן פסק השו"ע (יו"ד קיט ז):

מי שהוא מפורסם באחד מעבירות שבתורה, חוץ מעבודת כוכבים וחלול שבת בפרהסיא, או שאינו מאמין בדברי רבותינו ז"ל, נאמן בשאר איסורים.

על מנת שאדם ייחשב כחשוד בעינינו אין חובה לדעת בוודאות שהוא אינו מקפיד על האיסורים הנ"ל, אלא מספיק שסביר להניח שכך הוא נוהג, וכדברי ערוך השולחן (ק"ט ס"ק י, וס"ק כ):

15. כאשר מדובר באדם שאינו שומר מצוות כלל יתכן שהוא נחשב 'מומר' שמעמדו כשל גוי שאינו נאמן כלל, מאחר והאחרונים נחלקו האם נכון להחיל עליהם דין זה או 'תינוקות שנשבו' העדפתי לייתר דיון זה ולדון באופן כללי יותר המוכיח שאף נאמנותו של מי שאינו מקפיד רק על חלק מן המצוות פוקעת לעיתים.

ואם הוא מיקל במצות ואיסורים פשיטא שהוא חשוד... כלל גדול צריך לדעת דכל דיני חשוד... אין הכוונה דווקא כשנתקבל עדות בב"ד שזה האיש עבר עבירה זו... אלא אפילו חשד בעלמא שיצא עליו קול קלא דפסיק או קלא דלא פסיק מקרי חשוד¹⁶.

לכן, יהודים שאינם שומרי מצוות¹⁷, ומן הסתם אינם שומרים שבת וכשרות, ואינם מאמינים בדברי חכמים, אינם נאמנים להעיד האם הדבר כשר¹⁸. דין זה אינו נובע בהכרח מזלזול ופקפוק בנאמנותם האישית, אלא מכך שהנושא אינו חשוב להם מספיק ויש לחשוש שמא לא דקדקו וטרחו להעמיד את הדברים על דיוקם, ולכן אין להאמין בכך גם לחבר טוב הנאמן עליו¹⁹.

אמנם, בגמרא במסכת בכורות (לה א) מובא שדעת רבן גמליאל שגם אדם החשוד על עבירה, על אף שאינו נאמן להעיד על שלו נאמן להעיד על של אחרים, משום שאין הוא רוצה לסבול את החטא כדי שהם יהנו, ובלשון חכמים: "חזקה אין אדם חוטא ולא לו". וכן

16. עיין דרכ"ט ס"ק ב' שהביא עוד חבל אחרונים שכך סוברים.

17. בגמרא בחולין ג. מובא שאוכל נבלות לתיאבון מותר לאכול משחיתותו, מכאן למד הרשב"א (שו"ת הרשב"א חלק א תשפב) שדווקא מי שעושה להכעיס אינו נאמן, וכן פסק הרמ"א יו"ד קיט ב', וא"כ לכאורה יש להתיר להאמין לתינוקות שנשבו שאינם עושים להכעיס. אלא שרבים מן האחרונים דחו את דברי הרמ"א (הגר"א ס"ק יח, ערוה"ש ס"ק יג, ועיין עוד באריכות בדרכי תשובה ס"ק טו), ויש שהעירו (ש"ך שם ס"ק ה, ט"ז ס"ק ד) שבגמרא הובא ש'בדוק סכין ונותן לו' משמע שבבדיקת הסכין אין אנו מאמינים לו, והטעם משום שאנו סומכים על עובר עבירה לתאבון שאם יכול לעשות בהיתר לא יעשה באיסור, אבל כאשר הדבר זורש ממנו לטרוח, כגון בדיקת הסכין (עיין ברשב"א ח"א תל שהוכיח שלא בכל טרחה אינו מאמינים אלא בטרחה מרובה), וקל וחומר כאשר הדבר זורש ממנו לשלם ממון נוסף כדי לקנות מוצר כשר – בזה הוא אינו נאמן. (בנוסף נראה שהגמרא מדברת במציאות של יהודי שמכיר את הדת והיא נמצאת במערכת השיקולים שלו ולכן הוא יעדיף לעשות בהיתר, אך יהודי שהדת אינה מעניינת אותו כלל כמו רבים מאחינו שאינם שומרי תומ"צ אין זה שייך).

18. מצאנו תקדימים הלכתיים לכך שהגדירו ציבור שלם שמסתמא אינו נאמן, ולא דנו לגבי כל אדם לגופו: א. בגמרא בנדה לג: כך מובא שבנות צדוקים אינן נאמנות לגבי כתמים. ב. במשנה בכורות (לה) מובא שכהנים אינם נאמנים על ראיית בכור. ג. במסכת חולין (צג:) מובא שהטבחים אינם נאמנים על ניקור החלב. ד. כל מסכת דמאי מבוססת על כך ש"ששלח בכל גבול ישראל וראה שאין מפרישין..." (סוטה מח.). ה. בגמרא במסכת ע"ז (לט:): מובא שהחנוונים בסוריא היו חשודים על מכירת דברים שאינם כשרים. ו. בשו"ת הריב"ש (ד) הביא שאנוסי ספרד אינם נאמנים על האיסורים. 19. עיין באג"מ יו"ד א' נד שהרחיב בכך, אך כתב שכאשר מכיר את טבעו וזרכיו היטב שיתאמץ כדי שלא להכשילו בכשרות, ויכול לסמוך על כך "משום שלא נכנס זה בגדר נאמנות אלא בידיעה עצמית שהוא כראיה ממש כיון שידוע בכרוך שאינה משקרת לו", ובחלק ב' מג סייג הדברים "אבל ע"ז צריך ידיעה ברורה כהא דבעל שמכיר את אשתו שהוא אתה תמיד כעובדא דרבא שהאמין לכת ר"ח אשתו וכאב את בנו כעובדא דר"פ ואבא מר בנו שהם מצד הרבה דברים שראו תמיד והכירו שטבעם שלא לשקר".

פסק השלחן ערוך (ק"ט, ז): "בשל אחרים נאמן, אפילו על אותו דבר, לומר מותר הוא". אם כן, לכאורה ניתן להאמין ליהודי שאינו שומר תורה ומצוות, אלא שישנם כמה סייגים לכך:

א. כתב הר"ן (בשו"ת סי' כה), "הילכך ישראל חשוד בעבירה מן העבירות מעיד לאחרים באותו דבר כל זמן שאינו נוגע בשום הנאה לעצמו באותו עדות". ממילא כאשר בעל הבית מעיד על מה שמוכר לא שייך לומר ש'אין אדם חוטא ולא לו', משום שנהנה מכך (ולעיתים הוא הדין כאשר מעיד אחד מן הפועלים על כך, ונהנה מיחס טוב מבעל הבית או מתוספת למשכורת וכדו')²⁰.

ב. 'חזקה אין אדם חוטא ולא לו' מבוססת על כך שלאדם המעיד אכפת מן התורה, וירא הוא מרבש"ע ומעונשו, ולכן אף אם הוא מוכן לספוג את העונש כדי להנות בעצמו הוא לא יעשה כן כדי שיהנו אחרים. אמנם לצערנו בימינו ישנם רבים שהתורה והמצוות אינם חשובים להם כלל, והם בזים לשכר ולעונש ואינם מאמינים בכך, לקבוצה זו לא יהיה אכפת גם שלא לדקדק בעדותם כלפי אחרים²¹.

ג. חזקה זו אינה שייכת כאשר האדם רגיל למכור או להגיש לאורחיו מאכלים שאינם כשרים (אפילו כשהאורחים גם הם אינם שומרי מצוות), משום שאז הוא כבר נחשד על איסור 'לפני עיוור לא תתן מכשול', ואנו רואים שאין לו בעיה לגרום לאחרים לחטוא²².

ד. פעמים רבות המעיד אינו בקי בפרטי ההלכות, ולכן לא שייך כלל זה, משום שייטכן שהוא אכן לא מתכוון להחטיא את חברו אך הוא אינו מודע לכך שהדבר אינו כשר לפי כללי ההלכה²³. כמו כן לעיתים המעיד לא ראה את הדבר בעצמו, אלא סומך על עדותו של בעל הבית או אדם אחר שאינו נאמן על פי ההלכה²⁴.

20. כך בש"ך יו"ד ק"ט ס"ק ב', וכ"כ גם בשו"ת דבר שמואל (מהר"ש אבוהב) סי' סט. אמנם עיין בשו"ת הרשב"א ח"א סד שבתחילה משמע שגם במכירה שייך 'אין אדם חוטא ולא לו', ובסופו אסר, ויש לעיין.

21. כעין זה כתב בש"ך ס"ק יח, שאין הדברים אמורים במומר, וכ"כ חכ"א ע"א, ה. והגר"א בס"ק יח כתב שלא אמרו כלל זה אלא במי שלא נחשד בפירוש ולא ראינוהו עושה עבירה.

22. ריטב"א ע"ז לט:

23. שו"ת דבר שמואל שם, וכן בחזו"א דמאי י, ו.

24. חזו"א שם, ועיין במחנה אפרים עדות סי' יט שהסביר שאינו נאמן לומר שאדם אחר נאמן בכך, וכ"כ האור שמח מעשר יב ז, והפר"ח על שו"ע ק"ט ז.

ה. הכלל הנ"ל שייך דווקא כאשר בקלות הוא יכול לספק לחברו מאכל כשר, ואנו מאמינים שיעדיף לטרוח מעט כדי שלא להחטיא את חברו, אך לא כאשר השמירה על הכשרות כרוכה בטרחה גדולה²⁵, וקל וחומר כאשר הדבר כרוך בהוצאה ממונית.

למעשה נראה שרוב הציבור שאינו שומר מצוות אינו מתחשב בשכר ועונש, וחשוד גם על נתינת דברים שאינם כשרים לאחרים, וממילא אין אפשרות להאמין לאדם שאינו שומר מצוות המעיד על כשרותם של מאכלים (גם כאשר הוא מעיד שהמשיג עשה את עבודתו). במידה ומדובר באדם המקורב אל הדת שמשתדל להקפיד על כשרות וליבו נוקפו, אפשר להאמין לו כאשר מוודאים שהוא ראה את הדבר בעצמו (ולא סמך בכך על אדם שאינו נאמן), ושפרטי הדינים ברורים לו. אך גם לאדם כזה אין להאמין כאשר הוא בעל העסק ויש לו הנאה ממונית בעדות זו (ולגבי פועל שאינו שומר מצוות יש לבדוק שהוא אינו משיג בכך טובת הנאה).

ג. נאמנותו של פועל

באופן עקרוני נאמנותו של הפועל טובה יותר משל בעל הבית, משום שיש לו פחות אינטרס שלו במכירת המוצר. לעיל ראינו שגם בעל הבית נאמן על הכשרות כאשר הוא מוחזק בכשרות, ואם כן לכאורה הוא הדין לפועל. אמנם מעיון בסוגיות נראה שישנם דברים בהם פועל אינו נאמן אפילו כאשר הוא אינו מושפע מהעדות מבחינה ממונית. סוגיא זו מתחילה מדברי הגמרא (גיטין שם, יבמות שם):

מי דמי התם לא איתחזק איסורא הכא איתחזק איסורא?

כלומר, הגמרא מסתפקת האם עד אחד נאמן באיסורים רק כאשר הוא מעיד על דבר שאין לנו שום ידיעה קודמת עליו, למשל עד המעיד על תבשיל שהוא בושל על ידי יהודים ואין בו בישולי עכו"ם, אבל כאשר העד מעיד על דברים שיש כלפיהם ידיעה קודמת שהיו אסורים, כגון עד המעיד על פירות שהופרשו מהם תרומות ומעשרות, או על בשר שנשחט כדין וכדומה – בכך לא יהיה נאמן, או שמא גם בכך הוא נאמן.

25. בשו"ת דבר שמואל שם הביא שכן משמע מתשובת הרשב"א ח"א סי' תל. וכן נראה דוודאי גרעיה מנשים שלא האמינו בדברים המצריכים טרחה (ש"ך סו"ס קכז).

דעת רבים מן הראשונים²⁶ שלמעשה חילוק זה לא נפסק להלכה, ואדם נאמן על כל איסור שיעיד עליו²⁷.

אך מאידך דעת התוספות והרא"ש²⁸ שאין העד נאמן על דברים שהוחזקו באיסור. אמנם על דבריהם קשה לכאורה מהגמרא בגיטין (נד):

ת"ר: היה עושה עמו בטהרות, ואמר לו טהרות שעשיתי עמך נטמאו... נאמן.

אנו רואים שעל אף שהטהרות הן בחזקת טהורות, העד נאמן לומר שנטמאו. התוספות והרא"ש מתרצים קושיא זו לפי החילוק המובא בהמשך המשנה:

אבל אמר לו טהרות שעשיתי עמך ביום פלוני נטמאו, וזבחים שעשיתי עמך ביום פלוני נתפגלו - אינו נאמן.

מאי שנא רישא, ומאי שנא סיפא? אמר אביי: כל שבידו נאמן. רבא אמר: כגון דאשכחיה ולא אמר ליה ולא מידי, ולבתר הכי אשכחיה ואמר ליה.

התוספות מסבירים שבדרך כלל עד אינו נאמן להעיד על דבר שהוחזק באיסור, אך כאשר בידו ליצור את התוצאה עליה הוא מעיד, יש לו נאמנות מיוחדת ('מיגו') משום שאין לו סיבה לשקר²⁹. לדעת רבא גם כאשר אין ביכולתו ליצור מציאות זו כרגע הוא נאמן, כאשר היה יכול ליצור אותה קודם לכן³⁰.

26. הרמב"ן, הרשב"א והריטב"א על יבמות שם.

27. דעה זו מיישבת את הגמ' בגיטין דלהלן שבמקרה המובא בגמרא ישנה ריעותא לדבריו משום ש"חזקת פועל עשה כהוגן..." ולכן נאמנותו שלא עשה כהוגן פוחתת "משום דמשים עצמו פושע", ומשום כך האמינוהו דווקא כאשר היה בידו לעשות כך.

28. תוס' גיטין שם, ספר הישר קיט, והרא"ש גיטין ה, ח, וכן דעת מהר"ם מובא בחידושי אנשי שם על הריף שם כ"ו ע"ב.

29. כן מובן מרש"י שהוא מטעם מיגו, וכן הבין הרמב"ן גיטין ב: אך ברא"ש שם ס"ק י"ב כתב טעם אחר משום דכשהדבר בידו חשיב כבעלים ונאמן על כך, לדבריו לכאורה דבר שבבעלותו ממש נאמן עליו גם כשאין בידו לעשות כן, וכן בשב שמעתתא ו, ו, (ובשערי יושר ו' ד' כתב לחלק שהבעלים נאמן גם כשאינו בידו לאסור ולא להתיר), ועיין בחידושי רבי עקיבא איגר גיטין שם שדחה את דבריו, וכן פסק הש"ך י"ד קכ"ז ס"ק א' שנאמן רק היכן שיכול היה ליצור את התוצאה בעצמו.

במהות החזקה של 'בידו' נחלקו הראשונים: מוהר"ק (שורש ע"ב) כתב ש'בידו' גורע את חזקת האיסור וממילא הוי נאמן כעד רגיל, אמנם בשב שמעתתא ו, ו, הבין מדברי התוס' והר"ן ריש גיטין שמכח 'עד אחד נאמן באיסורים' לעולם לא יהיה נאמן כנגד חזקה, ו'בידו' הוא מקור כח חדש שמועיל גם בזה.

30. כ"כ התוס' שם ד"ה 'כל שבידו'.

למעשה השולחן ערוך (יו"ד קכ"ז א') פסק כדעת הראשונים הסוברים שאין נאמנות לעד אחד בדבר שהיה בחזקת איסור, אלא אם כן היה בידו לעשות כך קודם לכן³¹ (כשיטת רבא³²), אמנם הש"ך (ס"ק י"ז) נטה לדברי שאר הראשונים הסוברים שעד אחד נאמן גם כנגד חזקת איסור.

לשיטת השולחן ערוך אם כן, גם כאשר הפועל שומר תורה ומצוות, ואין לו הנאה ממונית מעדותו, הוא אינו נאמן בכמה עניינים:

- א. באיטליז - כאשר קונים באיטליז אין הפועל נאמן לומר שהבשר כשר, ואף המוכר אינו נאמן, משום שהוא מקבל את הבשר כבר לאחר השחיטה, ולא היה באפשרותו לשוחטו³³, במקרה זה אין ברירה אלא לקבל עדות מגוף הכשרות ששחט את הבשר על ידי חותמת על גבי האריזה או על ידי תעודת כשרות³⁴.
- ב. תרומות ומעשרות - בעל הבית נאמן לומר שהופרשו תרומות ומעשרות³⁵, מאחר שבידו להפריש מהם, אך אין לסמוך בכך על עדותו של אחד מן העובדים בחנות, משום שאסור לו להפריש בעצמו מממון שאינו שלו (על עדותו של המשגיח ניתן לסמוך משום שבעל הבית מיפה את כוחו להפריש)³⁶.

31. חשוב להכיר את שיטת היראים שהובאה במרדכי ריש חולין (תקע"א), ש"הא דאמר עד אחד אינו נאמן היכא דאיתחזק איסורא היינו דוקא באנשים ריקים דומיא דשנים שהאמינה תורה כמו שהן ובהיא אמרינן עד אחד אינו נאמן אבל בעד אחד מהימן וכשר סמכינן עילויה", אך העיר הפרמ"ג י"ד א משב"י ס"ק א' שפשט השו"ע שפזק דלא כמותו.

32. כרבא פסקו הרמב"ן והריטב"א, והראב"ד (פסולי המוקדשים י"ט) פסק כאב"י שדווקא בידו נאמן, ומהר"י קורקוס שם הבין שכן גם דעת הרמב"ם, אך בכס"מ שם העיר שבהלכות מטמאי משכב ומושב י"ג ח' פסק הרמב"ם בהדיא כרבא, שאפי' כשאינו בידו כעת נאמן.

33. עיין בשב שמעתתא ו, ו שכתב בהדיא שבשר שקיבל בחתיכות קטנות ואין בידו לנקרו - אינו נאמן להעיד שהוא מנוקד. אמנם בשערי יושר ו' ד' האריך לדחות שכאשר לא איתחזק לפנינו באיסורא כלל, כגון שהמוכר קיבל את הפירות כבר מעושרים ואת העוף שחוט - אינו נחשב כ'איתחזק איסורא', ונאמן אפי' כשאינו בידו (סברא זו הוזכרה גם במאירי גיטין ב: בשם 'מקצת מן החברים').

34. הערה: לגבי גוף הכשרות והמשגיח נחשב הדבר 'בידו' גם כאשר אין באפשרותם לעשות את המעשה בפועל, אלא רק להורות על כך (פרמ"ג פתיחה להלכות שחיטה), ולכן גם מפקח הכשרות נאמן גם כאשר אין לו יכולת להתערב בפועל בתהליך הכשרת המאכל.

35. בעל הבית נאמן על אף שאינו יודע להפריש תרומות ומעשרות, כפי שכתבו התוס' בגיטין שם "ומה שאנו סומכים על הנשים בשחיטה... כיון שבידה ללמוד לשחוט או להשכיר לאחרים שישחוט לה כבידה דמיו" (ועיין בט"ז יו"ד קכ"ז ס"ק ו', ונקה"כ שהשיג עליו).

36. יש להעיר, שבנוב"י אבה"ע ל"ג, ובישועות יעקב אבה"ע"ז קנח א' חלקו על דברי הב"ש שאסור לקבל מעד אחד עדות על אשה שמתה משום שאיתחזק איסורא של חדר"ג, וכתבו שלא אסרינן ב'איתחזק איסורא' אלא באיסור דאורייתא אך לא באיסור דרבנן (וכן האריך בפת"ש אבה"ע"ז ס"ק

ג. מאפיות – העיסות שמכינים במאפיות תמיד גדולות מן השיעור המתחייב בהפרשת חלה, וממילא גם כאן אין אחד מן הפועלים נאמן לומר שהופרשה חלה, אלא רק בעל הבית והמשגיח בלבד.

ד. טבילת כלים – רוב כלי האוכל והבישול כיום מיוצרים על ידי גויים, וממילא הם 'איתחזק איסורא'³⁷, לכן כאשר מברר האם טבלו את הכלים אינו יכול לברר זאת אלא אצל בעל הבית או המשגיח המוסמך לעשות זאת בפועל (והוא הדין כאשר ידוע בוודאות שכלי מסויים טרף שהפועלים אינם נאמנים לומר שהגעילוהו³⁸)

ד. נאמנות נשים

כאשר מבררים על כשרות העסק, לפעמים אנו נצרכים לנאמנותם של נשים, כגון כאשר שואלים את בעלת העסק (המוחזקת בכשרות) על האוכל המוגש, או כאשר מבררים אצל הקופאית על כשרותם של מוצרים פתוחים הנמצאים ליד הקופה, ויש לברר מהי נאמנותם של נשים באיסורים.

1. נאמנות עדות האשה

כאמור לעיל, לפי שיטת התוספות עיקר נאמנות עד אחד באיסורין נלמד מאשה נדה הנאמנת על עצמה, ואם כן מוכח שגם נשים נאמנות להעיד על איסורים³⁹.

אלא שבגמרא במסכת פסחים (ה): מובא:

הכל נאמנים על ביעור חמץ אפילו נשים אפילו עבדים אפילו קטנים... אטו אמירה דהני מידי מששא אית ביה?... כיון דבדיקת חמץ מדרבנן הוא דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה הימנוהו רבנן בדרבנן.

י"ד). אמנם העיר הגרש"ז אויערבך (בהערות לשב שמעתתא ו' א' אות ג') שמסתימת הרמ"א יו"ד קכ"ז ג' שהביא כדוגמא לאיתחזק איסורא טבל, על אף שמעשרות בזה"ז מדרבנן, משמע שאף בדרבנן אינו נאמן באיתחזק איסורא. וכן מפורש בסוף דברי הרמ"א שם. 37. כך פשט הדברים, וכ"כ בפרמ"ג או"ח משב"ז תנא ו, אמנם בערוה"ש סי' קכ"ט יג כתב דלא מיקרי איסור אלא מצוה, ולכן לא חשיב איתחזק איסורא.

38. דבר זה אינו מוכרח, משום שהכלי אינו אסור מחמת עצמו אלא מחמת איסור המעורב בו, וייתכן שהדבר דומה לדברי הט"ז שם ס"ק ו' שכתב שבשר שאינו מנוקד אינו נחשב איתחזק איסורא משום שאינו אסור מחמת עצמו, אלא מחמת החלב המעורב בו. אבל ברמ"א שם כתב שזה נחשב איתחזק איסורא, ובנה"כ הסביר דבריו שדווקא כשהאיסור מעורב בצורה נפרדת, כגון חתיכות איסור והיתר מעורבות, ממילא כל חתיכה אינה מוחזקת כאיסור אלא כספק איסור. אבל בחתיכה אחת שמעורב בה איסור כבר הוחזקה כאסורה, וא"כ ה"ה לכלי טרף.

39. עיין ברמב"ן במסכת חולין י:.

מפשט הגמרא מובן לכאורה שנשים אינן נאמנות מן התורה, אלא שבאיסורי דרבנן נתנו להם רבנן נאמנות⁴⁰. אמנם רבים מן הראשונים⁴¹ הבינו שנשים נאמנות אפילו באיסורי דאורייתא, אלא שכאן יש סיבה מיוחדת שאינן נאמנות⁴²:

א. בתוס' רי"ד (שם) כתב שנשים נאמנות באיסורי דאורייתא רק על מה שהן אחראיות עליו – כגון הפרשת חלה שלהן וכדומה, אך לא על דברים שבאחריות אחרים (כגון בדיקת חמץ המוטלת על בעל הבית)⁴³.

ב. דעת הראב"ד (א: מדפי הרי"ף) שבדאורייתא נשים נאמנות על דברים שהן עשו בעצמן, אך לא להעיד על דברים שעשו אחרים.

ג. בירושלמי נאמר שמן הדין נשים לא היו צריכות להיות נאמנות על בדיקת חמץ משום ש"מתוך שהן עצלניות בודקות כל שהן". התוס' הבינו שמכיון שבדיקת וחמץ דורשת טירחה מרובה הן אינן נאמנות⁴⁴. לדבריהם נשים אינן נאמנות בכל דבר המצריך טירחה (כגון ניקור הבשר וכדו')⁴⁵. והר"ן⁴⁶ והסמ"ג⁴⁷ הבינו שהטעם משום שאין וודאות שיש כאן חמץ – הנשים נוטות להקל בכך, לדבריהם נשים אינן נאמנות בכל "ספק איסור דאורייתא, כגון לעיין בדגים קטנים אם יש ביניהם טמאים וכל כהאי גוונא אין נאמנים לפי שדעתן קלות בספיקות".

40. כך הבין הרא"ש (אף שאין זה מוכח מדבריו כ"כ הגר"א יו"ד שם ס"ק כ"ח), ודעה זו הביא גם המאירי שם.

41. הרמב"ן במסכת חולין י:; וכן דעת הרשב"א והר"ן שם.

42. עיין בריטבי"א שם שהבין ששאלת הגמ' אינה לגבי נשים כלל, אלא רק לגבי קטנים ועבדים, ונשים נאמנות בכל מקרה.

43. וכעין זה בתוס' בערובין לא: ד"ה כאן כתב לגבי קטנים "היינו בבית שלהם דרמי עלייהו" (ובמג"א תל"ז ס"ק ח' הביא דעה זו גם לגבי נשים, אך העיר רע"א שם שאין זה מוכרח, וכן באג"מ יו"ד ח"ב מ"ד). במאירי הביא דעה המחמירה אף יותר ואומרת שאין הנשים נאמנות אלא על דברים שהן רגילות בהן, כגון הפרשת חלה וניקור הבשר וכדו'.

44. יש שהבינו שדעת התוספות שאשה אינה נאמנת כעד אחד באיסורים לעולם, אלא תמיד נאמנת רק כאשר זה 'בידה' ויש לה נאמנות נוספת מטעם מיגו, ובטירחה מרובה אינו נחשב 'בידה' כלל (עיין שו"ת דברי אמת סי' א, ובילקו"י יו"ד א עמ' יא), לדבריהם אשה לעולם לא תוכל להעיד על דברים של אחרים. אך לענ"ד אין זה מוכרח כלל מדבריו, ונשים נאמנות במקום שלא איתחזק איסורא גם כאשר אינו בידם, ורק בטירחא גדולה אינן נאמנות, וכל הדברים שכתבו התוס' שנאמנת משום ש'בידה' איתחזק בהם איסורא, ומה שהוכיחו מהתוס' בערובין שכתב שאינה נאמנת בתחומין משום שאינו בידה, עיין באג"מ יו"ד ח"ב מ"ד שכתב שגם תחומין נחשב כאיתחזק איסורא, והוכיח שכן דעת הביאור הלכה סו"ס שצ"ט.

45. ש"ך שם ס"ק ל'.

46. חולין א., אע"פ שבפסחים שם הבין כתוס'.

47. הובא באיסור והיתר הארוך כ' כא'.

למעשה פסק הרמ"א (יו"ד קכ"ז ג):

ואשה נאמנת בדבר איסור לומר: תקנתיו, ודוקא בודאי איסור, כגון ניקור בשר וכדומה לו, אבל בספק שמא אין כאן איסור, כגון שצריכה לברר דגים טמאים מטהורים, או איסור שיש בו צדדים להקל, אין אשה נאמנת, דאשה דעתה קלה להקל.

הרמ"א כתב כהבנת הר"ן והסמ"ג שנשים אינן נאמנות לגבי איסורי דאורייתא שיש בהם ספק הלכתי או מציאותי, משום שהן נוטות להקל (אך לגבי איסורי דרבנן נתנו להן חכמים נאמנות). אמנם הש"ך (ס"ק ל') הבין שיש לפסוק גם כהבנת התוספות שנשים אינן נאמנות על דברים הדורשים טירחה מרובה⁴⁸.

אי נאמנות זו מתבטאת בשני אופנים של עדות:

א. אם מעידה שהיא עצמה הכשירה את הדבר - אינה נאמנת בדבר שיש בו טרחה או ספק הלכתי.

ב. אם מעידה שאדם אחר הכשיר את הדבר - גם כאשר המעשה כרוך בטרחה - ראיית המעשה אינה כרוכה בטרחה⁴⁹ ולכן נאמנת שכן ראתה. אמנם, ראינו לעיל שכאשר הדבר מוחזק באיסור (כגון תרומות ומעשרות או שחיטה), העד אינו נאמן אלא כאשר הוא עצמו יכול ליצור את התוצאה שעליה הוא מעיד, וממילא כאשר היא מעידה על דבר המצריך טרחה - אינה נאמנת⁵⁰.

48. מדבריו אנו רואים שהבין שהרמ"א לא פסק בדוקא כהבנת הסמ"ג, ואפשר שישנם כמה דברים שנשים אינן נאמנות בהן. יש לעיין לפי דבריו אם יש להחמיר גם בשאר הבנות הראשונים בגמ', ולא להאמין לנשים על דבר שאינו מוטל עליהם ועל דבר שעשו אחרים, לשאלה זו נ"מ גדולה מכיון שלפי זה אשה לעולם לא תהיה נאמנת להעיד על דבר שנעשה על ידי אחר, כגון על מאכל שקנתה שהוא כשר וכדומה, ובשו"ת משנה הלכות חלק טז כג דייק מלשון הרמ"א שאשה נאמנת לומר 'תיקנתיו' משמע שאינה נאמנת לומר על דבר שתיקנו אחר, אך לא נראה שנהגו להחמיר בכך.

49. בסמ"ג שם נאמר שהסיבה שהיא אינה נאמנת ספק איסור משום שמזלזלת בו 'ולא בדקה שפיר', משמע שהבעיה היא באיכות הבדיקה וטירחתה, אבל בדברים שאין בהם טירחה או להעיד על מעשה אחרים - יכולה, אמנם בפרמ"ג או"ח תל"ז א"א ח' העיר שהרמ"א לא העתיק בלשונו את הטורח, ואפילו בלא טורח אינן נאמנות במקום ספק, ולדבריו יש להסתפק אולי גם על מעשה אחרים לא תוכל להעיד ואפילו כשלא 'איתחזק איסורא'.

50. מוכח מהתוס' בעירובין שנשים אינן יכולות להעיד עד כאן העירוב, אף על פי שאינן מעידות שהן עשו זאת. וכן פשט הגמ' בפסחים שבתחילת הסוגיא נאמר "מידי אמירה דהני מששא אית ביה", על אף שבשלב זה הגמרא מבינה שהן מעידות על כך שבעל הבית בדק את ביתו.

2. נאמנות בבדיקה מחרקים

לפי הנ"ל נראה לכאורה שאשה אינה נאמנת על ברירת קטניות וקמח וכדומה, משום שהברירה נעשית בטרחה מרובה, וכן יש ספק אם יש שם איסורים ונשים נוטות להקל. אלא שיש סתירה לכך מדברי השולחן ערוך בהלכות תולעים (פד, יא) שם הוא כותב:

"אשה שנמצא אחר בבדיקתה... תולעים המתלעעים בתוך העלים שאינם נראים אלא לאחר שליכתן - מותר לאכול מבדיקתה".

מדברי השולחן ערוך ניתן להבין שבאופן עקרוני אשה נאמנת לבדוק מחרקים, ולכן גם אם נמצאו חרקים לאחר בבדיקתה, מכיון שבזמן הבדיקה התולעים לא היו ניכרים לעין, אין זה פוגע בנאמנותה.

המהרש"ל⁵¹ מיישב שהשולחן ערוך מדבר בתולעים גדולות שאין טורח בברירתן, ולכן האשה נאמנת. תירוץ זה מיישב את שיטת הסוברים שנשים אינן נאמנות רק בדברים המצריכים טירחה, אך אינו מועיל לדעת הרמ"א שכתב שאינן נאמנות בכל דבר שיש בו ספק איסור אפילו שאין בו טורח⁵².

הרמ"א עצמו בספרו תורת חטאת (מו, ט) מיישב סתירה זו, וכותב שהסיבה שכאן סמך על בבדיקתה משום 'יש הרבה צדדים להקל'⁵³. הפרי מגדים⁵⁴ מסביר שהשולחן ערוך דיבר בפירות מבושלים, ונוסף על הספיקות שמא לא היו תולעים נוספות ושמה בררתן האשה, יש ספק שמא נימוחו התולעים בבישול. לדבריו ניתן לסמוך על ברירת האשה בדברים הנאכלים אחר בישול⁵⁵, אך לא בירקות הנאכלים חיים כירקות עלים וכדומה.

אמנם בערוך השולחן⁵⁶ כתב תירוץ אחר:

ובעיקר הדבר אני תמה דאיך אפשר לומר ח"ו דנשים שלנו יקילו באיסורים מפני הטורח והלא ראינו טרחתן המרובה בכל דבר השייך לאיסורים... ואף על פי שהן דאורייתא וניקור בשר צריך טירחא יתירתא אלא שהן יודעות שיש חלבים וגידין וחוטין שצריך לחטט אחריהן ובזדקות יפה יפה עכ"ל ולמדנו מדבריו דכל שיוודעות

51. ים של שלמה חולין פרק ג סי' ק'.

52. כן הקשה במנחת יעקב מ"ו ס"ק ל"ב.

53. וכן העתיקו הט"ז שם ס"ק י"ד, הש"ך ס"ק ל"ה, והפר"ח ס"ק לה.

54. אשל אברהם שם ס"ק ל"ה, וכן כתב הכו"פ ס"ק י"ט.

55. אך מותר לבשל את מה שבררה, משום שאינו סומך על ברירתה אלא לעניין ביטול איסור לכתחילה שלרוב הדעות אינו אלא מדרבנן.

56. שם ס"ק פב, וכן משמע גם מדברי הפרי תואר ס"ק כג שלא חילק וכתב 'כל אשה כשירה ומדקדקת במצוות ושלמה בדעתה נאמנת בוודאי, וכן העתיק בכה"ח ס"ק קכא.

שיש כאן איסור אפילו אם הטירחא מרובה לא יניחו מידן בלא בדיקה יפה יפה ובבדיקת ירקות ופירות וקטניות הלא יודעות שמוחזקין הן בתולעים ובזדקות יפה יפה ולא דמי לכרירת דגים טמאים מטהורים אין זה דבר ההוה בתמידיות ורק במקרה בעלמא ולא ידעו ולא יבינו ויתלו להקל מפני עצלותן אבל בדברים שמעשים בכל יום ובכל שנה ודבר ההוה בתמידיות וידוע לכל חלילה להן להוציא מתחת ידן בלא בדיקה יפה יפה ומימינו לא שמענו אפילו על צדיקי וגאוני עולם שלא יסמכו על נשותיהן הכשרות בבדיקת תולעים וכן בנות ישראל העובדות בשכירות אם הבעה"ב מכיר אותה שהיא יראת ד' ומדקדקת באיסורים יכול לסמוך עליה.

לפי ערוך השולחן, כל מקום שאמרו שאשה אינה נאמנת, מדובר כאשר האיסור אינו איסור ברור ורגיל, אך איסור ידוע שעוסקים בו באופן קבוע ורגיל – נשים מבינות את חומרת האיסור ונאמנות בו.

למעשה גם לשיטת הרמ"א שכותב שאינן נאמנות בבדיקה אלא כאשר יש הרבה צדדים להקל, אין הדבר אמור אלא באיסור דאורייתא, אבל באיסורי דרבנן נתנו להם נאמנות, ואם כן הדבר תלוי בסוגי המאכלים והחרקים:

א. פרי שרוב גידוליו נגועים בתולעים – חיוב הבדיקה מן התורה. לעומת זאת סוגי גידולים רבים חייבים בבדיקה מדרבנן בלבד, כאשר רוב הגידולים מסוג זה אינם נגועים אלא 'מיעוט המצוי' בלבד⁵⁷.

ב. כאשר יש חשש לחרקים גדולים וניכרים – חיוב הבדיקה מן התורה לכל הדעות (כאשר הם מצויים ברוב הגידולים, כנ"ל). אמנם כאשר החשש הוא לחרקים קטנים הניכרים בעיון רב בלבד, נחלקו הפוסקים בכך ויש הסוברים שמדאורייתא הם 'בטלים ברוב' ואיסורם אינו אלא מדרבנן⁵⁸. לשיטות המקלות נשים יהיו נאמנות על ברירת גידולים מהסוג השני⁵⁹.

3. נאמנות כמשיחת כשרות

בדורות האחרונים התעורר פולמוס לגבי השאלה האם ניתן למנות אשה כמשיחת כשרות.

57. עיין בהרחבה במאמרו של הרב יואל פרידמן בקובץ תחומין כט.
58. בנושא זה אפשר לעיין בהרחבה בספר בדיקת המזון כהלכה פרק ז'.
59. עיין בדגמ"ר יו"ד פ"ד הגהב"י ס"א שהבין שזהו טעם הרמ"א שהיקל בתורת חטאת דלהלן, ועיין בפרמ"ג שם שדחאו.

הפוסקים נחלקו האם דעת הראשונים הסוברת שאשה אינה נאמנת אלא על המוטל עליה בביתה נפסקה להלכה – המגן אברהם⁶⁰ פסק דעה זו להלכה, ולכן כתב שאשה נאמנת בבדיקת חמץ דווקא על ביתה, וכן כתב בשו"ע הרב⁶¹. אמנם החק יעקבי⁶² הפרי מגדים⁶³ ורבי עקיבא איגר⁶⁴ כתבו שמפשט לשון הפוסקים אשה נאמנת גם שלא בביתה⁶⁵, וכן דעת המשנה ברורה⁶⁶.

בשו"ת אגרות משה⁶⁷ מעיר שגם לשיטות הסוברים שאשה נאמנת בביתה בלבד, אין לאסור מטעם זה על אשה לשמש כמשגיחה על הכשרות, משום שכאשר אשה נשכרת לצורך דבר מסוים, דבר זה הופך להיות מוטל עליה והיא נאמנת בו.

בשו"ת אגרות משה (שם) הוסיף שעיקר עבודתו של המשגיח הוא להעיד על מה שהוא רואה, ודבר זה אינו כרוך בטרחה מרובה, ומעטים הדברים ש'הוחזקו באיסור' ועשייתם בטרחה מרובה שאשה לא תוכל להעיד עליהם⁶⁸, ולכן התיר למנות אשה כמשגיחת כשרות, וכן התיר בילקוט יוסף⁶⁹. ובשו"ת תשובות והנהגות⁷⁰ התיר למנות אשה כמשגיחת כשרות רק כאשר בעל הבית שומר תורה ומצוות, אך לא היכן שהוא ערמומי וצריכה לבדוק ולחקור על מעשיו, משום שבמקרה כזה גם ראיית הדבר מוגדרת כטרחה ודקדוק שאין האשה נאמנת בו.

60. או"ח תל"ז ס"ק ח'.

61. שם ס"ק ד'.

62. תל"ב ס"ק י'.

63. או"ח תט ס"ק ט"ז.

64. בהגהותיו על המגן אברהם שם.

65. באגרות משה יו"ד ח"ב מ"ד כתב שכן מוכח מהש"ך יו"ד קכ"ז י"ט שכתב שאשה נאמנת "היכא שבידה לתקנו או שהוא שלה", משמע שכשבידה לתקנו נאמנת בשל אחרים גם כן.

66. שם ס"ק ט"ז. המשנה ברורה אמנם העתיק את לשונו של השולחן ערוך הרב שדווקא בני ביתו נאמנים, אך בשער הציון נטה יותר לדברי המקילים לסמוך על נאמנותה.

67. יו"ד ח"ב מ"ד. עיין שם שהאריך בנוסף לכך בעניין היתר נתינת שררה לאשה.

68. על דבריו קשה לכאורה שהרי בכל בית עסק ישנם כלי אוכל רבים, והם ב'חזקת איסור' (פרמ"ג או"ח משב"ז תנא ו) וטבילתם כרוכה בטרחה מרובה, וכיצד תהיה האשה נאמנת עליהם. (והאג"מ עצמו יו"ד ח"ג סי' כב לא החשיב כלים אלו ככלי סחורה). אמנם בערוה"ש סי' קכ ס"ק יג כתב דלא מיקרי איסור אלא מצוה, ולכן לא חשיב איתחזק איסורא, וייתכן שסבר האגרות משה כדבריו. בנוסף ייתכן שהיא מעידה על כל כלי בפני עצמו, ולטבול כלי אחד אין זו טרחה.

69. יורה דעה חלק א' עמ' י'.

70. חלק א תכו.

אמנם במקומות רבים עבודת ההשגחה כוללת אחריות המוטלת על המשגיח עצמו, כגון ברירת קטניות מחרקים, או טבילת כל כלי המטבח המחייבת טרחה מרובה. לשיטת ערוך השלחן (לעיל) אשה נאמנת גם במקום טרחה בכל האיסורים הרגילים⁷¹, אבל לשיטת הרמ"א והש"ך אשה אינה נאמנת באיסורים אלו, ומלשון הפוסקים מובן שגם כאשר על פי ראות עינינו אנו רואים נשים מדקדקות ונאמנות – אין ביכולתנו להאמין להם כנגד הכללים ההלכתיים הנזכרים⁷².

בנוסף כתב בפרי חדש (יו"ד א, א) שאף באיסורים שאינם מצריכים טרחה, שנשים נאמנות עליהם, "היינו דרך מקרה, לא שהיו קבועות לכך וממונות לציבור".

מטעמים אלו ואחרים פסקו בשו"ת לבושי מרדכי⁷³ (תלמיד הכתב סופר), ובשו"ת משנה הלכות⁷⁴ שאין למנות אשה כמשגיחה על הכשרות.

חשוב להדגיש, שגם לשיטת המתירים למנות אשה להשגחת כשרות, צריך לוודא שאופייה מתאים לתפקיד זה, ועדינותה לא תפגע ביראה שירחשו לה העובדים, וכדברי האגרות משה (יו"ד ד, א): "ואם המשגיח הוא איש שאינו חושד באינשי כל כך, אינו ראוי להיות משגיח, וכן אם חסר לו אומץ רוח ותקיפות דעתו אינו ראוי להיות משגיח".

ה. נאמנות קטן

לעיתים אחד העובדים בחנות הוא בנו של בעל הבית שאינו בר מצוה, ולעיתים בעל הבית הלך לזמן מה והפקיד את בנו לשמור על החנות. שאלה זו מצויה גם כאשר ילדים עוברים מדלת לדלת ומוכרים מוצרים שיש חשש על כשרותם (כגון: ממתקים, פרחים בשנת השמיטה וכדומה), נשאלת השאלה האם במקרה כזה אפשר לברר אצל הקטן על כשרות הדבר ולהאמינו על כך?

1. באיסורי דאורייתא

לעיל הובאו דברי הגמרא בפסחים שנשים וקטנים לא היו נאמנים בבדיקת חמץ אילו היתה מדאורייתא. הראשונים התקשו לגבי נשים מדוע אין נאמנות מדאורייתא וכתבו

71. ויש לעיין בזה משום שעבודת ההשגחה זורשת לעיתים הכרעות ועיסוקים במקרים חריגים שאיסורם אינו ברור.

72. כך מבואר מדברי הכרתי ופילתי שם שכתב שאנו רואים בעינינו שנשים מדקדקות יותר, ואעפ"כ לא סמך עליהן אלא בדברים מבושלים, וכן ערוה"ש י"ש"ב את דבריו באופן הלכתי ולא אמר שבימינו השתנה הדין.

73. שו"ת לבושי מרדכי יורה דעה מהדורה קמא סימן עז.

74. חלק טז, כג, והאריך עוד בקובץ בית הלל כרך י.

משום שבדיקת חמץ מצריכה טירחה מרובה. אך לגבי קטנים הבינו הראשונים שהדברים נכונים גם לגבי ענינים שאינם מצריכים טרחה, והם אינם נאמנים בכך⁷⁵.

וכן פסק השולחן ערוך בהלכות טבילת כלים (יו"ד קכ, יד): "אין מאמינים קטן על טבילת כלים". וכן הרמ"א בסימן קכז (ג) "קטן אין לו דין עד אחד נאמן באיסורין".

אלא שלכאורה קשה מדברי הגמרא בסוכה (מב.) שכותבת: "קטן היודע לשמור גופו - אוכלין על גופו טהרות", משמע שעל אף שהאיסור לטמא טהרות הוא מדאורייתא, אנו סומכים על דברי הקטן ששמר את עצמו.

הראשונים הסבירו⁷⁶ שקטן אינו נאמן להעיד על מעשה שקרה (כגון להעיד על פרי שהופרשו ממנות תרומת ומעשרות, בשר שנשחט כדין וכדומה), אך נאמן הוא להעיד על דבר שנשאר בחזקתו, ולכן אם הניחו בידי טהרות אנו מאמינים לו שלא נטמא, ואם כן הוא הדין שבשאר איסורים גם כן אנו יכולים לסמוך על קטן שהשגיח שלא נשתנה המצב מכמות שהיה. וכן פסק השולחן ערוך (יו"ד קכז, ד):

דברים שאין בהם חזקת איסור, אלא חששא שמא יחליפנו עובד כוכבים או יגע בו, יש מי שאומר שסומכין על הקטן מכיון שבא לכלל דעת שמירה.

2. באיסורי דרבנן

בגמרא בפסחים שהובא לעיל מפורש שבאיסורים מדרבנן נתנו לו נאמנות. על דבר זה קשה מהמשנה במסכת כתובות (כ"ח.) שם מובא: "ואלו נאמנין להעיד בגודלן מה שראו בקוטנן..." והמשנה מונה כמה איסורים דרבנן, משמע שגם באיסורי דרבנן נאמנים להעיד על מה שראו כשהיו קטנים רק לאחר שגדלו, אך לא כשהם קטנים. לשאלה זו נתנו הראשונים כמה תשובות:

75. כן משמע מהתוס' שם, וכן בהדיא בפסקי הרי"ד פסחים ד; וכן דייק תה"ד ס' רנ"ז, וכן בגר"א יו"ד ק"כ ס"ק ל"ז, ותימה שבסימן קל"ז ס"ק ל"ב הבין מהתוס' להיפך, שכאשר הדבר ביזו נאמן אף בדאורייתא, וכן הבין המחצה"ש או"ח תל"ז ח'.

76. בדק הבית ח' ע"א, וכן הרשב"א במשמרת הבית שם, ובשו"ת הרשב"א (המיוחסות לרמב"ן) קע"ז, וכן דעת הריטב"א סוכה שם. ובשו"ת הריב"ש רמ"ה כתב: "והא דאמרין במסכת סוכה קטן היודע לשמור את ידיו, אוכלין על ידו טהרות; זהו בטהרות שבידו, אבל במה שאין בידו, אין הקטן נאמן להוציא דבר מחזקתו, להיתר או לאסור", משמע שהבין שבדבר שבידו נאמן אף בדאורייתא, אך הנה מדברי השו"ע שכתב שאינו נאמן בטבילת כלים אף זהו בידו משמע דלא ס"ל הכי, וכן מהרמ"א שלא חילק, וכן דייק ממנו הגר"א בס"ק כט, אבל בליקוטים בס"ק לב האריך לומר שקטן נאמן במה שבידו אפילו בדאורייתא, והביא את ראיית הריב"ש, ויש לעיין בסתירת דבריו.

א. התוספות⁷⁷ פרשו שקטן נאמן באיסורי דרבנן דווקא כאשר בידו ליצור את הדבר שעליו הוא מעיד, כגון בדיקת חמץ, אך אינו נאמן להעיד על דברים אחרים שקרו שלא היה באפשרותו ליצור אותם בעצמו.

ב. בפסקי הרי"ד⁷⁸ וברשב"א⁷⁹ כתבו שקטן נאמן באיסורי דרבנן דווקא כאשר מעיד על דבר שעשה בפועל, אך אינו נאמן להעיד על דבר שנעשה על ידי אחרים.

ג. ברשב"א שם הביא אפשרות נוספת: שקטנים נאמנים באיסורי דרבנן דווקא בדברים המצויים כ"בדיקת חמץ שכיחא בכל שנה וכלהו מתעסקין בה אף תינוקות דייקי בה טפיי", אבל בדברים שאינם מצויים ביום יום, כמו עדות על מקום סיום תחום שבת וכדומה, אינם נאמנים שיש לומר שלא דייקו יפה.

למעשה רבים מן האחרונים העתיקו את חילוקי של התוספות⁸⁰, שקטן נאמן באיסור דרבנן בדבר שבידו לעשותו⁸¹, ולא מצאתי שסייגו כתירוץ הרשב"א והרי"ד שאינו יכול להעיד על דבר הנעשה על ידי אחרים.

סיכום למעשה:

קטן בר דעת, שברור לנו שהוא מבין בעניני הכשרות הנדרשים, יכול להשגיח על דבר כשר ולהעיד שהוא לא הוחלף ושלא נוסף לתוכו שום איסור.

77. כתובות שם ד"ה 'אלו נאמנין', וכן בתוס' בפסחים שם.

78. פסחים ד' ע"ב.

79. כתובות שם ד"ה הימנה.

80. הגר"א ככז לב, מג"א או"ח תלז ח', רע"א שם, פרמ"ג שם, ועוד. אלא שיש להעיר שהרמ"א בסימן קכ"ז כתב שהסיבה שהם נאמנים בבדיקת חמץ משום 'דלא איתחזק איסורא', ודייק ממנו הפרמ"ג שם שבאיתחזק איסורא אינו נאמן אפילו היכא שהבדיקה בידו, וכן הוא בערוה"ש יו"ד סימן קכ ס"ק יג (וסותר דבריו בסי' תלז ז), אמנם במג"א שם תמה על הרמ"א שהרי במפורש משמע בגמ' שחמץ איתחזק איסורא, והעיר הפרמ"ג או"ח משב"ז תנא ושמדברי תרומת הדשן שתלה את זה שלא מאמינים את הקטן בטבילת כלים בכך שטבילת כלים מדאורייתא, משמע שאם היה מדרבנן היה מותר על אף שאיתחזק איסורא, וכן משמע דעת רע"א ביו"ד קכ שם, וכן בבאר הגולה שם ס"ק כב והט"ז שם ס"ק טז (אך עיין בערוה"ש שם שיישב שטבילת כלים לא מיקרי חזקת איסור אלא מצוה).

81. הערה: לעיל בעניין נאמנות נשים הובאה דעת התוספות שקטנים אינם נאמנים אלא על הנעשה בביתם, אך כפי שכבר אמרנו שם על אף שהמג"א פסק דעה זו להלכה, המשנ"ב בשעה"צ הכריע שאין להחמיר בכך.

להעיד על דברים שהשתנו, כגון אם הופרשה חלה או הופרשו תרומות ומעשרות, וכן להעיד על דברים שאין לנו יודעים את מקורם והאם הם כשרים או לא – כאשר יש חשש דאורייתא הוא אינו נאמן, וכאשר החשש הוא לאיסור דרבנן נאמן על דברים שבידו לעשותם בלבד (כגון הטבלת כלי זכוכית וכדומה).

לדעת חלק מן הראשונים אפילו באיסורי דרבנן קטן אינו נאמן להעיד על דברים שנעשו על ידי אחרים, או על דברים והלכות חריגות שאין משתמשים בהם בימים.

1. נאמנות גויים

בגמרא במסכת יבמות (קכב, א) מובאת ברייתא:

עובד כוכבים שהיה מוכר פירות בשוק, ואמר פירות הללו של ערלה הן, של עזיקה הן, של נטע רבעי הן – לא אמר כלום⁸².

על פי זה כתב בסמ"ג (לאוין קלז):

כתב רב היי גאון שאין סומכין על דבריו של גוי לא לאיסור ולא להיתר.

וכן נפסק ברמ"א (קכט כ, קל ח), והאריך בכך הש"ך (קכז ס"ק כ). אם כן אין להאמין לבעל עסק או פועל נכרי המעיד שהמוצר שבידו כשר⁸³.

2. נאמנות המשגיח

1. יתרונו על בעל הבית

כאמור לעיל, ישנן כמה סיבות שלא כל אדם נאמן במכירה ציבורית, ולשם כך מעמידים משגיחי כשרות:

- א. לא כל אדם מוחזק כנאמן.
- ב. מחייבים פיקוח ציבורי על בתי עסק המוכרים לציבור.
- ג. מערכת הכשרות מרובה בפרטים הלכתיים ומעשיים וצריך אדם שיתמקצע בכך.
- ד. ההקפדה על ההלכה נשחקת כאשר מוכר באופן קבוע.

82. הגמרא שם סיימה 'לא נתכוון אלא להשביח מקחו', אמנם עיין בש"ך קכז כ, וט"ז קכב ד שכתבו שאף כאשר אין לגוי שום נגיעה לעצם העדות אינו נאמן.

83. לעיתים מערכת הכשרות תוכל לסמוך על דבריו של הגוי כאשר אומר זאת בלא כוונת עדות, ואינו יודע את ההשלכות ההלכתיות של דבריו ('מסיה לפי תומו'), וכן אם ידוע שהוא לא עשה באיסור משום שהוא מירתת (עיין בחכ"א איסור והיתר עב יז שסיכם דינים אלו).

ה. ישנו חשש שהשיקולים הכלכליים יגברו על השיקולים ההלכתיים.

נהלי הרבנות הראשית לישראל מחייבים לעבור מבחני ידע של הרבנות הראשית על מנת לקבל תעודת הסמכה לעיסוק כמשגיח כשרות, החומר למבחנים כולל את הידע הנצרך להתמקצעות בהלכות כשרות והיכרות עם עולם הכשרות כיום. במערכות הכשרות של הרבנות מחויבים להקפיד על תנאי זה, וכאשר המערכת פועלת באופן רציני משגיחים אלו נבחרים ונבדקים בקפידה, ועוברים השתלמויות מעת לעת כדי להתעדכן בחידושי עולם הכשרות. אמנם לצערנו גם בחלק ממערכות הכשרות של הרבנות לא מקפידים על מבחני הרבנות כתנאי סף לקבלת המשגיח, ולעיתים מעסיקים קרובי משפחה וכדומה. במקומות אלו אין יתרון רב בנאמנותו של המשגיח על פני נאמנות בעל העסק. וכפי שכבר הזכיר בשלחן ערוך הרב (שחיטה א, ב):

ועכשיו שרבו נותני קבלה בלי דרישה וחקירה כל מי שנגע יראת ה' בלבו לא יאכל בשר כי אם משחיתת השוחט שמכירו שהוא אדם כשר וירא שמים או שהוא בעיר שראשיה הם יראי ה' שבוודאי דרשו וחקרו אחריו היטב... וגם ישאל לבני עירו אם אינו רגיל בשכרות או שאר רוע מעללים ואחר יאכל.

2. מתי המשגיח אינו נאמן?

על אף שהמשגיח נחשב כנאמן יותר מבעל העסק, ישנם מקרים בהם הוא אינו נאמן:

א. כאשר הוא מתנהג בצורה חשודה – בגמרא במסכת גיטין (נד): מסביר רבא מדוע חכמים לא האמינו למי שאומר שנטמאו פירותיו: "כגון דאשכחיה ולא אמר ליה ולא מידי, ולבתר הכי אשכחיה ואמר ליה". כלומר מכיון שלא אמר לו את הדבר בפעם הראשונה שפגשו – התערערה נאמנותו. יש ללמוד מכך שגם כאשר על פי המעמד ההלכתי יש לו גדר של 'עד אחד נאמן באיסורים', כאשר הוא מתנהג בצורה מחשידה, כגון משגיח שאינו מוצא את תעודת הכשרות, או שאינו זוכר את רכיבי וכשרויות מוצרי המטבח וכדומה – נאמנותו פוקעת.

ב. חשוד - במידה ויצאו על המקום שמועות רעות מבוססות, על ידי ביקורות של הרבנות הראשית או של מערכות כשרות אחרות כגון 'כשרות' וכדומה, על אף שהן אינן מגובות בעדות מסודרת, הדבר הופך את עדותו למעמד של חשוד, וכפי שכתב ערוך השלחן (ק"ט, כ): "אפילו חשד בעלמא שיצא עליו קול קלא דפסיק או קלא דלא פסיק מקרי חשוד", על פי ההלכה אסור להאמין לעדותו של חשוד על כשרות המזון, וממילא במקרה כזה אין אדם רשאי לאכול כרצונו ולהטיל את האחריות לפתחו של הרב נותן הכשרות, משום שעל פי כללי ההלכה הוא אינו נאמן.

בנוסף, לעיתים יוצא שם רע מבוסס על גוף כשרות שאינו מכשיר את משגיחיו, או שהם אינם מבצעים את עבודתם כראוי, כפי שהובא לעיל ההלכה נותנת משקל לשמועות אלו גם כאשר הן מערערות את נאמנותה של קבוצה מסויימת בלא התייחסות פרטנית לאדם העומד לפנינו, כך ראינו שגזרו חכמים שלא להאמין לחנוונים שבסוריא, לטבחים על ניקור החלב, לעמי ארצות על תרומות ומעשרות, ועוד.

3. כאשר ישנה זיקת ממון

יתרון מרכזי של המשגיח על פני בעל הבית הוא ניתוק החלטות הכשרות מטובתו הכלכלית והעסקית של בית העסק. וכך כתב הגר"מ פיינשטיין (אג"מ יו"ד ח"ד א):

שעיקר המעלה שהמשגיח נוטל שכרו מועד הכשרות ולא מהבעלים, שלכן א"צ להחניף את הבעלים שרוצים רק שיתירו להם הכל, כי ועד הכשרות משלם שכירותם והם הבעלים עליו, ולא בעלי בתי החרושת והחנויות שצריכין השגחה. שלכן עושה המשגיח מלאכתו באמונה דאין לו שום צורך להחניף לבעלים. והועד הכשרות הוא אלו שנמנו מהרבנים דועד הכשרות, שאין לוועד הכשרות שום שכר יותר כשיכשירו משיאסרו.

לצערנו מלבד כמה בדצי"ם ומעט מערכות כשרות של הרבנות, המשגיח אינו מקבל את משכורתו מהמועצה הדתית, אלא מבעל המסעדה, דהיינו למשגיח ולמעסיק יש זיקה ממונית. נשאלת השאלה, האם גם כאשר יש זיקה ממונית בין המשגיח למעסיק, עדיין אנו רואים במשגיח מוחזק בכשרות, או שיייתכן שחזקתו מתערערת, שכן אם יעיד שיש בעיית כשרות במזון, יפטרו אותו מעבודתו?

לעיל ראינו שמן הדין אדם נאמן על כשרותם של מאכלים שמוכר, על אף שיש לו הנאה ממונית מכך, וכלשון הרמב"ם (שחיטה י, יד): "עד אחד נאמן באיסורין בין יש לו הנייה בעדותו בין אין לו הנייה בעדותו"⁸⁴.

84. במשנה בדמאי (ד, ז) אנו מוצאים שיש מקרים בהם העדות נפסלת: "החמרים שנכנסו לעיר אמר אחד שלי חדש ושל חברי ישן שלי אינו מתוקן ושל חברי מתוקן אינן נאמנין", טעם הדבר מובא בגמרא (כתובות כד:), וכן פסק הרמב"ם (מעשר יב, י) "שמא קנוניא עשו ביניהן". יש לומר שהדבר אינו סותר את דברי הרמב"ם, ודווקא שם שאין דרך אדם שבא למכור להמליץ על חברו הדבר מחשיד ואנו חוששים שעשו קנוניא ביניהם.

לעומת זאת, המשנה במסכת כתובות (כג): מביאה : "שני אנשים זה אומר כהן אני וזה אומר כהן אני אינן נאמנין", וכן נפסק בשולחן ערוך (אבהע"ז ג, א): "מי שבא בזמן הזה ואמר: כהן אני, אינו נאמן. ואין מעלין אותו לכהונה על פי עצמו, ולא יקרא בתורה ראשון ולא ישא את כפיו". לכאורה הדבר קשה, מדוע לא יהיה נאמן על עצמו כ'עד אחד'?

הרא"ש⁸⁵ מסביר שהכהן אינו נאמן "משום דהוי שבח כהונה ורווח מתנות כהונה לו ולזרעו לדורותיו", יש להבין מכאן שעל אף שאדם נאמן גם כאשר עדותו מסבה לו הנאה ממונית, כאשר עדותו משפיעה הנאה ממונית גדולה לאורך זמן, הדבר מעורר ספק בנאמנותו. ייתכן שהוא הדין למשגיח כשרות שכאשר הוא מסתכסך עם בעל העסק הוא עלול למצוא את עצמו ללא עבודה, ובעדותו הוא מרוויח לעצמו מקום עיסוק לאורך זמן – נאמנותו נפגעת.

בהנחיות הרבנות הראשית לישראל לתנאי העסקת המשגיחים נכתב: "יוגדר בכתב, כי הרבנות איננה המעסיקה את המשגיח מבחינה מקצועית אלא אחראית לטיב פיקוחו והשגחתו, ואין סמכות לבעל העסק לפטרו כלל אלא לאחר תיאום מראש עם הרבנות ובכפוף לשמירת כל זכויותיו וחובותיו", ייתכן שכאשר עומדים על קיום תנאי זה הבעיה ההלכתית נפתרת, על אף שעדיין ישנו טעם לפגם בכך שבעל הבית יכול לעכב את משכורתו של המשגיח וכדומה, אך למעשה יישום הנחיה זו באופן העסקת המשגיח תלוי ברצינות מערכת הכשרות שבאותה העיר.

4. משגיח שאינו נמצא בכל שעות היום

ככל שיתאמץ המשגיח על הכשרות לראות בפועל כיצד נעשה כל דבר ועניין, כאשר הוא ממונה על מטבח שמכינים בו כמה מאכלים בו זמנית הוא לא יוכל להעיד שראה את הכנת המאכל כולו בכשרות, אלא רק שמסתמא בזמן שהיה עסוק בצפיה בהכנת מאכל אחר - לא אירע במאכל השני שהוכן באותו הזמן שום איסור.

נאמנות זו נקבעה במשנה (עבודה זרה טו): "המניח עובד כוכבים בחנות, אף על פי שיצא ונכנס מותר", וכתב הרא"ש (ע"ז א, ט) "ועל זה סומכין להניח הקדירות אצל השפחות כשהולכים לבית הכנסת", וכן פסק השלחן ערוך (יו"ד קיח, י): "המניח עובד כוכבים בביתו, ובו דברים שאם הוחלפו יש בהם אפילו איסור תורה, אם הוא יוצא ונכנס... מותר"⁸⁶.

85. גיטין ה' י"ב. וכן כתב גם הב"ש שם ס"ק ב, וערוה"ש שם ס"ק ב.

86. על אף שבשו"ע יוד א, א הובא שדין 'נכנס ויוצא' אינו מועיל אצל מומר, בתוס' חולין ג: ד"ה הביא שהטעם לכך משום שהמומר חושב שמכיון שהוא יהודי לא יבדקו אחריו ואינו חושש, וכתב בשו"ת דעת כהן (ס) שנראה שבמצב של השגחת כשרות הבודקת את כולם ואינה מאמינה לאף אחד דבר זה אינו שייך.

מאחר ודין זה מבוסס על כך שהעובד ירא להתפס על ידי המשגיח, מבואר בהלכה שאפילו אם המשגיח הולך לזמן רב, אלא שהעובד אינו מודע לכך וחושב שהוא עלול להגיע בכל רגע – אין חוששים לכשרותו של המאכל. אמנם כתב הש"ך (ס"ק לב) שעל כך יש לסמוך בדיעבד בלבד, ולכתחילה לא יעזוב המשגיח לזמן רב גם אם הפועל אינו יודע זאת. כמו כן פעמים רבות ישנו זמן מה שבו יודעים הפועלים שבו המשגיח לא יבוא (כגון בעת שיצא מן המפעל וודאי לא יחזור מיד), וכאשר יש חשש לאיסורים שזמן עשייתם קצר, כגון הוספת חומר שאינו כשר לתבשיל – אין אפשרות להעיד שהמאכל כשר⁸⁷, ולכן כתב באגרות משה (יו"ד ד, א):

צריך להעמיד שם משגיח שיהיה שם, שיוכל להעיד ע"י הזמן שנמצא שם שאין שם שום איסור, שלכן הוא כשר. וא"כ הוא דוקא כשיודע ומכיר כל המקומות בבית החרושת ששייך להניח שם מיני איסור, ובא לשם וראה שליכא שם שום איסור, או אופן אחר כה"ג, שאף החשודים על איסורין לא יוכלו ליתן שם דבר איסור, שאז יוכל להעיד שהוא כשר. היינו שעדותו הוא שלפי הזמן שהיה נמצא שם ולפי ידיעתו היטב את המקום, לא היה שייך במציאות שהבעלים והפועל הממונה לעשיית המאכל והמשקה יערבו שם איזה דבר איסור.

למעשה ברוב הכשרויות שברמת 'מהדרין' משתדלים להקפיד על כך שהמשגיח יימצא במהלך כל הבישולים, אמנם בכשרויות ברמה רגילה פעמים רבות סומכים על כך שהמשגיח נמצא במקום מספר פעמים ביום בלבד, כאמור על פי ההלכה הסדר זה אינו אלא בדיעבד, ומלבד זאת פעמים רבות המשגיח מגיע אל המקום בשעות קבועות פחות או יותר (בדרך ליכולי וכדומה), והעובדים לומדים להכיר את השעות הללו וכבר אינם יראים שהמשגיח יכנס בכל רגע⁸⁸.

לכן כתב באגרות משה (שם) שעל מנת להכשיר מקום שאין בו השגחה רציפה, אלא המשגיח נכנס ויוצא, צריך משגיח בעל שיעור קומה:

ואיני רואה שיוכלו ליתן הכשר אלא דוקא במשגיח תמידי, ושיוכל לבא בכל עת וליכנס בכל מקום מבית החרושת בלא שום רשות ובלא שום עיכוב. ויהיה המשגיח ירא שמים ואמיץ רוח - באם שלא פתחו לו תיכף יאסור. כי הבעלים

87. אג"מ יו"ד ח"ג ח: "אבל בכאן שנקלפים במכונות גדולות ובזמן קצר כבר נקלף אף בשעה קטנה שיאמזדו שודאי יתאחר הרי יכולין לערב כמה דגים טמאין".

88. וכפי שכתב באגרות משה (יו"ד ג, ח): "וגם בענין יוצא ונכנס אף במקום שסגי בזה רבו המכשולות שמקילין בזה הרבה עד שכניסתם הוא לפעמים רחוקות שכבר יודעין הבעלים והפועלים בערך ולא מירתתי כלל".

וכל הפועלים יחזיקם לחשודים שלא להאמין להם כלל. וידעו הבעלים וכל הממונים וגם הפועלים, שאם יזדמן איזה חשד, יאסור, בלא קבלת שום תירוצים. ויהיה זה כתוב וחתום בכתב חוזה, שיהיה לו כח גם בדיני המדינה. ואם המשגיח הוא איש שאינו חושד באינשי כל כך, אינו ראוי להיות משגיח, וכן אם חסר לו אומץ רוח ותקיפות דעתו אינו ראוי להיות משגיח.

חשוב להדגיש שהיתר השגחה ב"יוצא ונכנס" שייך דווקא כאשר נהלי הכשרות מחודדים וברורים לעובדי המקום, וממילא הם יראים לחרוג מהם, אבל אם נהלי הכשרות אינם ברורים לחלוטין הם אינם יודעים האם מה שהם עושים הוא לא בסדר, וממילא אינם יראים מן המשגיח.

ח. נאמנות מערכת הכשרות

נאמנותה של מערכת הכשרות הממלכתית טובה יותר משל מערכות הכשרות הפרטיות, משום שהמפקחים המקבלים את ההחלטות במערכת הכשרות הממלכתית מקבלים את שכרם באופן ישיר מן המדינה, ואין להם הפסד ממוני בהסרת הכשרות מבית עסק שאינו מתנהל כיאות. לעומת זאת במערכות הכשרות הפרטיות הסרת כשרות מבית עסק ממעיטה את רווחי מערכת הכשרות, ועלולה לפגוע גם בשכרם של מקבלי ההחלטות, לצערנו כבר שמענו על מקרים בהם משגיח שהתלונן על המקום שבו הוא משגיח – פוטר על ידי מערכת הכשרות, ובמקומו הביאו משגיח חדש. מסיבה זו ועוד רבות אחרות יש להקפיד שלא לאכול אלא מוצרים המושגחים על ידי מערכת הכשרות של הרבנות הראשית.

לכאורה יש לברר כיצד נאמנות מערכת הכשרות להעיד על כשרות המאכל, שהרי הם לא היו במקום בשעת הכנת המאכלים שעליהם נשאלת השאלה, וכיצד יכול המפקח או המזכיר שבמשרד להעיד כי המאכל כשר?

נאמנות זו מתבססת על שלשה עקרונות יסוד:

1. עד מפי עד

דיני עדות באיסורים אינם כעדות בבית דין⁸⁹, ולכן על אף שבבית דין אין אדם מעיד אלא על מה שראה בעיניו ולא על מה ששמע מפי אחר, נאמר בגמרא (בכורות לו.): "אין עד

89. כך כתב בשו"ת התשב"ץ ח"א סו, ובשב שמתתא ו, ח העיר שמדברי הט"ז יו"ד לט כב משמע שדווקא בעדות בבי"ד נאמן, אך דחה שאין הפשט כדבריו (ועיין בשערי יושר ו ה' שיישב דברי הט"ז).

מפי עד כשר אלא לעדות האשה, תני אלא לעדות שהאשה כשרה לה בלבד", כעדות באיסורין שגם אשה כשרה לה⁹⁰.

על היתר זה מסתמכים פעמים רבות, כאשר המשגיח שבחנות מוודא את כשרותם של המוצרים על פי השגחתם של המשגיחים שבמפעל וכדומה, כך הוא הדין גם כאשר ישנם שני משגיחים הממונים על אותו בית עסק בשעות שונות, והמשגיח מעיד גם על כשרותם של המוצרים שהוכנו בשעות שהיו באחריותו של המשגיח השני.

גם כוחם של מפקחי הכשרות נובע מעדותם של משגיחי הכשרות בפועל, לכן במידה ומשגיחי הכשרות אינם נאמנים, או כאשר משגיחי הכשרות עצמם מעידים שישנן בעיות בהשגחת הכשרות⁹¹, אדם אינו יכול לסמוך על הרבנים העומדים בראש מערכת הכשרות, שאינם נמצאים במקום ואינם יכולים להעיד על כך.

2. חזקה שליוח עושה שליחותו

לא בכל הפעמים שמפקח הכשרות נשאל על כשרותו של מקום מסויים הוא יכול להעיד ששמע בפירוש מפיו של המשגיח שהאוכל באותו היום כשר, אלא פעמים רבות הוא מסתמך על האמון שהוא נותן במשגיח שמן הסתם עושה עבודתו נאמנה.

בכמה מקומות בגמרא (עירובין לא: ועוד) מובא שהשולח שליח לעשות עבורו מעשה הלכתי, יכול להתנהל ולסמוך על כך שהשליחות בוצעה, משום ש'חזקה שליח עושה שליחותו'.

בגמרא (שם) נחלקו האמוראים בתוקפה של חזקה זו:

אמר רב נחמן: בשל תורה אין חזקה שליח עושה שליחותו, בשל סופרים - חזקה שליח עושה שליחותו. ורב ששת אמר: אחד זה ואחד זה חזקה שליח עושה שליחות.

90. וכ"כ התשב"ץ ח"א סו.

91. כן פשוט בגמרא בכתובות (עב). שאם אמרה 'פלוני תיקן לי את הכר' והוא מכחיש אינה נאמנת, וכן כתב הרמ"א ביו"ד קפה ג: "אמרה: פלוני חכם טהר לי כתם, והחכם אומר שהיא משקרת, החכם נאמן, וטמאה היא".

למעשה נחלקו הפוסקים בהלכה זו (שו"ע יו"ד שלא, לד):

האומר לשלוחו: צא ותרומ ל... אין חזקתו תרומ.

הגה: וי"א דבכה"ג חזקתו תרומ, דאמרינן: חזקה שליח עושה שליחותו, אפילו באיסור דאורייתא.

אם כן לשיטת הרמ"א⁹² אפשר לסמוך על כך שהמשגיח עושה את עבודתו כראוי והמטבח כשר, אך לשיטת השולחן ערוך⁹³ לכאורה אפשר לסמוך על כך רק לגבי איסורים מדרבנן, ולא לגבי איסורי דאורייתא. אמנם כתב ערוך השולחן⁹⁴ (חו"מ קפב, ז):

ויראה לי דאם שכרו בשכר, וכבר קיבל השליח שכרו - סומכין עליו בכל דבר שבידו לעשות בין לקולא בין לחומרא, דבוודאי לא יעבור על איסור גזילה ואלמלי לא עשה שליחותו היה מחזיר לו שכרו.

על פי זה כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ט רלו, ג) שגם לשיטת השולחן ערוך ניתן לסמוך על כך שמסתמא המשגיח מבצע את עבודתו כראוי, משום שהוא מקבל על כך שכר⁹⁵.

3. נכנס ויוצא

כאמור לעיל כמעט מן הנמנע שהמשגיח רואה את כל הנעשה בתהליך הכנת המזון, ונאמנותו נשענת על כך שכאשר הפועלים יראים מלעבור על דבריו וחוששים שמא יתפוס אותם בשעת מעשה המשגיח נאמן גם ב'נכנס ויוצא'. במערכות כשרות הבנויות בצורה נכונה, המשגיח עצמו גם הוא ירא מן המפקח על המשגיחים מטעם מחלקת הכשרות,

92. וכן פסק המג"א ת"ז, ופרמ"ג א"א שם, ובאיה"ט שם ח, ובנדוע ביהודה (קמא) אהבע"ז ב.
93. ובמשנ"ב ת"ט נ הביא שתי הדעות בשם יש אומרים ולא הכריע, אך באהבת חסד (י, יב) כתב

בסתמא שאין אומרים חזקה זו באיסור דאורייתא.

94. וכ"כ בשו"ת אחיעזר ח"ג עג, ובתשובות והנהגות ח"ב ריח כתב שלכן נהגו לשלם שכר לרב המוכר את החמץ בשליחות, כדי שיהיה נאמן על שליחותו.

95. ואמנם במשנה למלך בכורות ריש פ"ד כתב שכאשר המעשה תלוי באחרים ליכא 'חזקת שליח עושה שליחותו' שאולי רצה לעשות ולא הצליח. אמנם נראה שאפשר שמשגיח יכול לפרסם הדבר אם לא שומעים לדבריו כדי שלא יסמכו עליו, ומכיון שלא פרסם חזקה שעשה שליחותו.

עוד יש להעיר שעל אף שבגמרא כתובות (ע): מובא "עד שלשים יום עביד שליח שליחותיה טפי לא עביד שליח שליחותיה", וא"כ לכאורה אין אפשרות למנות משגיח לתקופה ארוכה - הרשב"א שם הסביר שגם אחר שלושים יום עושה שליחותו אלא שאינו עושה בפנים מאירות, והריטב"א הסביר שדווקא היכא שעושה שליחות מעצמו בלא בקשת המשלח אינו עושה יותר משלושים יום, ובערוה"ש חו"מ קפח ז כתב ש"לא מצאנו להפוסקים שהזכירו זה דאפשר דלמסקנא שם לא קאי הכי".

שעלול לבוא בכל רגע ולבדוק האם הוא עושה את עבודתו נאמנה, וממילא יכול גם המפקח להעיד על עבודתו של המשגיח וכשרות המקום.

ט. סיכום:

לכל הדעות ישנו צורך בהעסקת משגיח כשרות חיצוני שיוודא את כשרות המאכלים. ויש קהילות שתיקנו במהלך הדורות שלא לאכול ממאכל שאין עליו השגחת כשרות, גם כאשר בעל העסק מוחזק כאדם נאמן וירא שמים.

מלבד מערכות כשרות המוחזקות כנאמנות מעבר לכל ספק, ומכירים את כללי הפסיקה שעל פיהם הן פועלות, ישנה חובה לברר על כשרות המאכל גם כאשר ישנה חותמת או תעודת כשרות המעידה על כך. לכתחילה יש לערוך בירור זה מול המשגיח, הבקיא בפרטי הדינים ונבכי הכשרות.

המשגיח נאמן להעיד על כשרותו של המאכל, למעט במקרים הבאים:

א. כאשר עדותו מחשידה, וניכר מדבריו שספק גדול אם הוא יודע ומעורב בנעשה במטבח.

ב. כאשר יצא שם רע על המשגיח או על השגחת הכשרות.

ג. כאשר המשגיח מקבל את שכרו מבעל הבית הדבר פוגם בנאמנותו, ויש לפעול לשם כך שמערכות הכשרות יספקו את שכרו של המשגיח בעצמם.

גם מערכת הכשרות נאמנת להעיד על כשרותו של המאכל, אמנם נאמנותה נשענת על נאמנותו של המשגיח, ולכן כאשר נאמנותו נפגמה מאחד מהטעמים לעיל, אין היתר לסמוך על מערכת הכשרות והעומדים בראשה.

אך ניתן לערוך בירור זה במקרים מסויימים גם מול גורמים אחרים כדלהלן:

א. בעל הבית – נאמן רק כאשר הוא מוחזק ומוכר כיהודי כשר שומר מצוות.

ב. פועל – כאשר הוא אדם נאמן: לשיטת הש"ך נאמן על הכל, ולשיטת השלחן ערוך אינו נאמן על דברים שהוחזקו באיסור ואין בידו לעשותם, כגון תרומות ומעשרות, שחיטת בשר, הפרשת חלה וטבילת כלים.

ג. יהודי שאינו שומר מצוות – אינו נאמן להעיד על כשרות המאכלים.

ד. אשה – יכולה להעיד על מעשים שאינם מצריכים טרחה מרובה, ולשיטת ערוך השלחן יכולה להעיד על כל איסור שידוע ומקובל להקפיד עליו.

ה. קטן - קטן בר דעת יכול להשגיח על דבר כשר ולהעיד שהוא לא הוחלף ושלא נוסף לתוכו שום איסור. אך אינו נאמן להעיד על דברים שהשתנו, כגון אם הופרשה חלה או הופרשו תרומות ומעשרות, וכן להעיד על דברים שאין אנו יודעים את מקורם והאם הם כשרים או לא – כאשר יש חשש לאיסור דאורייתא, וכאשר החשש הוא לאיסור דרבנן נאמן על דברים שבידו לעשותם בלבד (כגון הטבלת כלי זכוכית וכדומה). ויש שכתבו שבכל מקרה קטן אינו נאמן להעיד על דברים שנעשו על ידי אחרים, או על הלכות חריגות שלא משתמשים בהם ביומיום.

ו. גוי - אינו נאמן להעיד על כשרות המאכלים.